

Forord

Dette er anden udgave af *En Danmarkshistorie*, som første gang udkom i januar 2021. Den skildrer Danmarks historie i tiden fra vikingetiden til vore dage. Det er en udvidelse i forhold til førsteudgaven, idet anden udgave indbefatter et nyskrevet kapitel om netop vikingetiden.

Bogen er tænkt som en indføring i den lange danske historie og er i første omgang skrevet som en undervisningsbog for de historiestuderende ved universiteterne. Vi har valgt en temmelig fast opdeling af stoffet for hver periode med præsentation af landets geografiske område, internationale relationer, politiske forhold, og hvad man kan kalde kulturhistorie. Det sker for at skabe overblik og overskuelighed, selvom det selvfølgelig gør vold på virkeligheden og ikke fuldt afdækker, hvordan elementerne har spillet sammen og været indlejret i hinanden.

Manuskriptet bygger på den nyeste forskning og er udarbejdet af en række af landets førende forskere ansat ved Afdeling for Historie og Klassiske Studier ved Aarhus Universitet – herunder to af afdelingens professorer, Bjørn Poulsen og Thorsten Borring Olesen. Sidstnævnte to har også stået for redaktionen af indhold og billeder i samarbejde med Mette Frisk Jensen og Anne Sørensen, seniorrådgivere på danmarkshistorien.dk. Medvirkende er også professor ved Afdeling for Arkæologi og Kulturarvsstudier, Aarhus Universitet, Søren M. Sindbæk samt enhedsleder og adjungeret professor ved Aarhus Universitet Carsten Porskrog Rasmussen, Museum Sønderjylland.

Teksten findes også i en frit tilgængelig online version på Aarhus Universitets hjemmeside www.danmarkshistorien.dk/ooc/. Her er materialet udformet som et online kursus i danmarkshistorie, hvor teksten er kombineret med en lang række film med forfatterne til de enkelte kapitler. I de korte film udlægger og uddyber forfatterne deres bidrag. Dertil er der quizzer til alle kapitler samt links til specialartikler og kildemateriale, der giver mulighed for at supplere og uddybe historien, ud over hvad denne bog tilbyder. På den måde er der tale om en ny og vidt forgrenet form for danmarkshistorie, der udnytter internettets muligheder.

Redaktionen opfatter grundlæggende den foreliggende danmarkshistorie som historien om udviklingen af den politiske enhed Danmark, og det har derfor været opgaven for alle forfattere at give en oversigt over politiske udviklinger i deres perioder. Man kan helt sikkert diskutere vægtningen af stoffet. En kulturhistorisk tilgang kunne have været en anden mulighed, men her i bogen har det været målet at skrive en tekst, der skildrer Danmarks udvikling snarere end danskernes. Det betyder langtfra, at kulturhistorien er ladet ude af syne. Man kan møde danske kvinder og mænd i deres dagligdag i alle kapitler.

På samme måde som tekstens vægtning kan dens periodiseringer også diskuteres. Enhver periodisering er en konstruktion. Ingen af fortidens mennesker vidste, at de levede i de bestemte perioder, vi har defineret. Vi har valgt at begynde vor historie i 790, i den tidligste tid, hvor vi kan se Danmark som en politisk enhed, men som det understreges i bogen, så kan man ikke sætte år på, hvornår danmarkshistorien begyndte.

KAPITEL 1 handler om den såkaldte vikingetid (790-1050). Som nævnt er kapitlet nyt i forhold til førsteudgaven. Centralt står vikingeskibet, der blev forudsætningen for fremvæksten af en fælles kongemagt i et ellers geografisk delt område. Periodens konger knyttede sig i stigende grad til naborigerne og kristnede danerne, som det fremgår af den store Jellingsten fra 970'erne. Ved hjælp af de karakteristiske skibe blev der i periodens sidste del etableret et dansk-engelsk styre, som dog snart stod for fald.

KAPITEL 2 omhandler den periode, vi kalder højmiddelalderen (1050-1340), og følger de voldsomme kampe i riget, der førte til en styrkelse af kongemagten i 'Valdemarernes storhedstid' (1157-1241). Først herefter opstod der problemer, som ultimativt førte til rigets opløsning. Sideløbende med det politiske spil giver kapitlet en redegørelse for de ændringer i danskernes hverdag, der kom med den fremadskridende kristning og en betydelig økonomisk vækst.

Hvis man tror, at senmiddelalderen (1340-1523) betød et fald i denne vækst, er det ikke helt rigtigt. I KAPITEL 3 skildres på den ene side pest og befolkningsnedgang, men på den anden voksende handel og vækst i købstæderne og stort folkeligt engagement i den katolske tro. Politisk markant i senmiddelalderen er genrejsningen af det danske rige og skabelsen af Nordens stærkeste magt. De danske konger måtte godt nok opgive herredømmet over Sverige i 1521 og erkende Kalmarunionens opløsning i 1523, men den danske konge forblev indtil 1814 hersker over en konglomeratstat, der inkluderede Danmark, Norge, Island og Færøerne.

KAPITEL 4 omhandler ikke mindst reformationen i dette storrigede med den lutherske kirkeordning, som i Danmark indførtes 1536/37, og som fik vidtrækkende følger. Herfra og frem til 1660 havde adelen stor magt, men i periodens sidste år mistede den på den anden side sin position, da enevælden blev indført i 1660.

I næste kapitel, KAPITEL 5, som dækker tiden 1660-1814, er hovedtemaet netop styret i den nyskabte enevældige stat, hvor kongen udøvede absolut og centraliseret magt. De enevældige monarker stod i spidsen for den lutherske statskirke, og religionen spillede en afgørende rolle i samfundet og for styret. Periodens sidste del er præget af reformer i landbrugssamfundet, der var med til at skabe grundlaget for det mere moderne samfund, som udviklede sig i 1800-tallet.

KAPITEL 6 dækker udviklingen fra Napoleonskrigenes afslutning 1814 og frem til 1. verdenskrigs udbrud 1914. Det er en periode, hvor Danmark territorielt, politisk og økonomisk gennemgik en dramatisk udvikling fra en enevældig helstat til en demokratisk, national småstat. Afståelsen af Norge i 1814 førte til en ny selvforståelse, som kun blev endnu mere udpræget, da de sidste rester af konglomeratstaten forsvandt med Slesvig og Holsten efter krigen i 1864.

KAPITEL 7 indrammes af de to verdenskrige og beskriver derfor Danmark i verdenskrigenes epoke (1914-1945) i stedet for den ofte anvendte periodisering kaldet mellemkrigstiden (1918-1939/40). Med dette lægger vi vægt på den store indflydelse, som de omgivende verdenspolitiske begivenheder havde for Danmarks udvikling.

KAPITEL 8 har vi ligeledes indrammet anderledes, end det ofte sker. Det følger ikke den kolde krigs logik, men slutter i 1972/73, fordi vi har gjort globalisering til det kapitelstrukturerende princip, der udgør grænsefladen mellem kapitel 8 og 9. I en sådan optik er 1972/73 en vigtig cæsur med sammenbruddet for Bretton Woods-systemet og dollarens monetære dominans, med det første store gennembrud for vækstkritik og miljøbevidsthed, for den såkaldte tredje verdens krav om en Ny Økonomisk Verdensorden og for de tilknyttede oliekrisers udbrud. Hertil kan man lægge, at 1970'erne ofte præsenteres som årtiet for It-revolutionen, der har været helt afgørende for den moderne globalisering.

Mens kapitel 8 har fokus på Danmarks nye internationale liv i FN, NATO og beslutningen om at træde ind i EF i 1972 samt ikke mindre på velfærdsstatens store ekspansion med tilknyttede opbrud og dilemmaer, er KAPITEL 9 skrevet med henblik på at belyse de store forandringer

i det parlamentariske demokrati på den ene side og velfærdsstaten på den anden side og mere overordnet, hvordan globalisering, europæisering og digitalisering har påvirket dansk (udenrigs)politik, økonomi og kultur. Det trækker linjerne helt op til coronakrisen (fra 2020) og krigen i Ukraine (2022).

Selvom vi her skriver danmarkshistorie, har det været afgørende at vise, hvor definerende den nordiske, europæiske, internationale og globale historie har været som rammesætter for udviklingen i Danmark. Danmark og danskerne har tilpasset sig den større verden, men ikke automatisk og refleksagtigt. Det er stadig tilfældet i dag, og derfor giver det fortsat mening at skrive en ny danmarkshistorie.

Vi takker alle vore kolleger ved Afdeling for Historie, både dem, der har bidraget skriftligt til bogen, og dem, der er kommet med værdifulde input undervejs. Såvel netversionen som bogen er resultatet af et fælles afdelingsprojekt. Derudover skal der lyde en tak til de fagfæller fra andre universitetsmiljøer, der som fagfællebedømmere har ydet konstruktive bidrag til teksten.

Endelig skal vi også takke de kræfter, der har gjort det administrativt og økonomisk muligt at gennemføre projektet. Det gælder i særlig grad lederne på vores fakultet og institut ved AU. Det gælder Aarhus Universitets Forskningsfond, Ernst B. Sund Fonden, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Statens Kunstfond, der har stillet generøse økonomiske bidrag til rådighed for realiseringen af denne bog. En tak skal også gå til Spar Nord Fonden, som med en meget stor bevilling i projektets startfase har bidraget afgørende til, at vi har kunnet realisere danmarkshistoriens første samlede netbaserede danmarkshistorie.

Bjørn Poulsen og Thorsten Borring Olesen,
professorer ved Historie, Aarhus Universitet,
juni 2022

Vikingetiden, 790-1050

1

Vikingetiden er den tidligste periode, hvor vi kan følge Danmark som en politisk enhed. Perioden 790-1050 var præget af befolkningstilvækst, efter at ustabil klima og pest i 500- og 600-tallet havde holdt befolkningstallet nede. Omkring Nordsøen og Østersøen førte voksende samhandel til brug af sejlskibe og til grundlæggelsen af de tidligste handelsbyer i Skandinavien. Brugen af skibe gav sammen med jernalderens krigeridealer grobund for en bølge af maritime krigstogter og sørøveri. I de fra naturens side opsplittede lande og øer omkring Østersøens udløb fremstod en fælles kongemagt som svar på de muligheder og udfordringer, søfarten skabte. Gentagne konfrontationer førte til hærøpbud omkring grænsen ved Hedeby og Dannevirke og lagde grunden for et modsætningsforhold til de kristne stormagter mod syd. Danmark blev tættere knyttet til naborigerne. Under Harald Blåtand blev kristendommen omkring 963 knæsat som kongens og rigets tro. I begyndelsen af 1000-tallet vandt kongerne Svend Tveskæg og Knud den Store magten i både Danmark og England og kunne i nogle årtier regere i store dele af den nordeuropæiske maritime verden, som vikingetidens togter havde knyttet sammen.

Kopier af Oseberg- og Gokstadskibene med sejl ud for Ulstenvik i Norge (udsnit). Se side 20.

1. Vikingetidens forudsætninger og begyndelse

Der kan ikke sættes præcise år for, hvornår en danmarkshistorie skal begynde. Man kan følge kulturhistorien gennem oldtiden i de landskaber, der bliver til riget Danmark, tilbage fra de første jægere indvandrede i slutningen af sidste istid. En dramatisk politisk historie om riger, konger og hære har udspillet sig i disse landskaber i jernalderen (ca. 500 f.v.t.-790 e.v.t.) og sikkert tidligere, som blandt andet store våbenofferfund i moser viser. Men skal vi følge riget Danmark som en genkendelig politisk enhed, begynder historien at tage form i løbet af jernalderen og vikingetiden (ca. 790-1050 e.v.t.).

Jernalderens krigersamfund

I århundrederne efter Kristi fødsel, mens Romerriget voksede i Vest- og Mellemeuropa, opstod der nord for romernes grænser krigersamfund med en stærk orientering mod organiseret militær og stor interesse for Romerriget. For stammer og slægter langt ind i det, som romerne kaldte Germanien, blev det romerske militær og imperiets rigdomme et omdrejningspunkt, og våben og kamp teknik blev et primært konkurrenceparameter. Fyrster opbyggede hære og alliancer og deltog i konflikter indbyrdes eller mod romerne, hvis ikke de da gik i romersk tjeneste. Samtidig blev romerske luksusvarer som drikkebægre og smykker til elitens foretrukne statussymboler. Kulturelt overtog man blandt andet elementer fra den romerske gudeverden samt den tidligste skrift i form af runealfabetet, som var i brug i Danmark senest omkring år 150. Rigt udstyrede grave fra hele Skandinavien med våben eller romerske importvarer afspejler krigersamfundene og deres kultur.

Når kriser svækkede det romerske militær, kunne store germanske hære slå sig sammen og presse grænseforsvaret i håb om at vinde landområder inden for Romerriget eller opnå store udbetalinger ved fredsslutninger. Målet var at få adgang til Romerriget, ikke at nedkæmpe det. Angrebene kunne ske over landgrænser eller over hav, hvor germanske flådeangreb i 300-tallet blev et tiltagende problem ved de engelske kyster. Germanske stammer kan have sejlet i fartøjer som Nydambåden, en ca. 24 meter lang robåd af egetræ bygget omkring år 320 og fundet i Nydam Mose ved Als. Båden har kunnet rumme ca. 45 krigere og viser bedre end noget andet enkeltfund, hvordan dele af den militære og maritime teknologi, der blev grundlag for vikingetiden, havde sin oprindelse flere århundreder tidligere.

Folkevandrings- tiden og 500-tallets klimakrise

Da Det Vestromerske Riges grænseforvar brød sammen i slutningen af 300-tallet, indvandrede tusindvis af germanere til riget, hvor hærene mange steder etablerede uafhængige kongedømmer i de tidligere provinser. I folkevandringstiden (ca. 400-550) udvandrede folk fra det nuværende Danmark blandt andet til England, hvor angler, saksere og jyder slog sig ned i stort tal. Andre vandt mængder af sølv eller guld, som hjemme blev omdannet til smykker og pragtgenstande. Det mest berømte eksempel er guldhornene fra Gallehus, to store horn lavet af massivt guld og dekoreret med kunstfærdige billeder og runer. På denne tid fik guld en nærmest magisk status blandt de germanske folk, og det klinger stadig videre i vikingetidens skjaldedigtning 500 år senere. De arkæologiske fund giver ikke nogen antydning af, at deres tidligere

hjemlande af den grund blev affolket. Frem til begyndelsen af 500-tallet er der fortsat talrige spor af gårde, landsbyer, grave og skatte i de danske landskaber. Det var ikke forarmede samfund, som var udgangspunkt for udvandringerne.

I midten af 500-tallet blev store dele af Europa ramt af to alvorlige miljømæssige kriser. Den første var en række af år med ekstrem misvækst, som vi i dag ved var affødt af en serie store vulkanudbrud, hvor det første fandt sted i år 535-536. På kort sigt var resultatet flere år med svigtende høstudbytte og efterfølgende hungersnød, som blandt andet beskrives i samtidige irske kilder. Men udbruddene affødte også en årtier lang global nedkøling. Den anden krise indtraf fra år 541 og kan meget vel være relateret til den første. Fra dette tidspunkt rantes først Middelhavsregionen og senere andre dele af det europæiske kontinent af en dødelig byldepest. DNA-forskning har fastslået, at den justinianske pest, opkaldt efter den østromerske kejser Justinian 1., var tæt beslægtet med 1300-tallets sorte død.

I store dele af Nordeuropa indtræffer et markant fald i mængden af arkæologiske fund og bebyggelsesspor fra anden halvdel af 500-tallet. Samtidig viser pollenanalyser og andre miljøanalyser, at store områder sprang i skov. Det kan tolkes som spor af, at misvækst og pest har decimeret befolkningen. Pesten kan ligesom middelalderens sorte død have skabt tilbagevendende epidemier gennem flere generationer. Resultatet kan have været det samme, da befolkningstallet samlet set faldt. I de bedste landbrugsområder søgte tilflyttere til, hvor de døde faldt fra, mens mindre frugtbare regioner kan være blevet totalt affolkede. På den baggrund kommer 600-tallet til at stå i kontrast til perioderne både før og efter. Både skriftlige kilder og arkæologiske levn viser fortsat spor af kontakter og udveksling på tværs af kontinentet, men overskuddet og incitamentet til store togter og større udvandring dalede til et minimum.

I slutningen af 600-tallet begyndte udviklingen at vende. Mange steder blev bebyggelserne større og tættere. Steder som øerne i Vadehavet, der havde været stort set affolket i århundreder, blev igen bebyggede. I Nordsøområdet bredte der sig samtidig for første gang et netværk af små maritime handelsbyer, emporier, fra York og London i England til Dorestad og Domburg i Holland og Ribe i Danmark. I løbet af få årtier var de første emporier også vokset frem omkring Østersøen: Reric ved Wismar, Åhus i Skåne, Truso i det østlige Polen og – i anden halvdel af 700-tallet Birka ved Stockholm. Byerne lokkede med mange slags varer,

Handelsbyer og søkonger

En grænse mod syd var beskyttet af en stor vold, hvis ældste dele blev opført omkring år 500. Først skriftlige kilder fra omkring 1200 giver navnet på denne grænsevold, nemlig Dannevirke, men navnet går langt tilbage i tid og betyder danernes værn. I løbet af vikingetiden og højmiddelalderen blev voldanlægget udbygget med flere jordvolde, palisader, mure og søspærringer. Anlægget strakte sig på tværs af den sydøstlige del af Jylland fra den vigtige handelsby Hedeby i fjorden Slien til floden Trenen mod vest. Dannevirke og Hedeby blev i 2018 anerkendt som UNESCO-verdensarv. Foto: © Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein.

fra glasperler og hvæssesten til pelsværk og hængelåse. Handelen i dem var velorganiseret, blandt andet med brug af små sølvmønter, sceattas. En type af disse mønter, Wodan/Monster, er især fundet i Ribe, og de er efter al sandsynlighed slået der – den første udmøntning på dansk grund.

Emporiernes fremvækst er tegn på, at der i centrale regioner igen var et voksende overskud at investere i kontakter med verden uden for hjemstavnen. Fund af tungt gods som vintønder og kværnsten viser, at en vigtig del af transporten må være foregået med sejlskibe. Det var udbredelsen af sejlskibe og deres besætninger, der gjorde emporierne – de første byer i Skandinavien – attraktive som steder, hvor mange handelsfolk mødtes, og store laster kunne handles og udskibes.

Disse kontakter var ikke altid fredelige. Langt tilbage i jernalderen kendes forsvarsvolde og pælespærringer i fjorde, men samtidig med de første handelsbyer ser man for første gang store militæranlæg, der havde til formål at beherske havet. Ved Kanhave på Samsø, hvor en tynd landtange forbinder øens nord- og sydende, blev en mere end 1 km lang kanal gravet og sikret med træsider i år 726. Kanalen har gjort det muligt for en flåde at rykke hurtigt ud på begge sider af øen og derved kontrollere det centrale farvand mellem Jylland, Fyn og Sjælland. I lyset af den koncentration af arbejdskraft, som det store anlægsarbejde har krævet,

er det sandsynligvis ikke blot en lokal magt, der stod bag, men en konge med et rige af en vis størrelse.

Omtrent samtidig blev forsvarsvolden Dannevirke ved Slesvig voldsomt udbygget. Voldens ældste dele går tilbage til omkring år 500, men i 730'erne fik forsvarsanlægget blandt andet tilføjet en kraftig egetræspalisade og store træbyggede spærringsanlæg ude i fjorden Slien. Ligesom Kanhavekanalen må disse store anlæg afspejle en sømilitær kongemagt, som var i stand til at koordinere forsvar og sammenkalde styrker fra et stort område til anlægsarbejdet.

De trusler, som havet kunne bringe, får vi et glimt af fra et fund fra Salme i Estland, hvor to skibe omkring 750 blev begravet i strandvolden sammen med en del af deres besætning. De døde krigere var gravlagt med våben og bærer spor af voldsom kamp. DNA- og isotopanalyser har vist, at de kom fra Sverige og Gotland. Fundet viser også, at hærferd over havet fandt sted før vikingetiden. Det er dog uvist, om skibene fra Salme bar sejl, som vikingetidens skibe definitivt gjorde et par generationer senere. Sejlet havde på denne tid været i brug i århundreder i Middelhavslandene og ved franske og engelske kyster. Men det var en kostbar teknologi, som kun langsomt vandt indpas i Skandinavien i løbet af 700-tallet.

Fra skriftlige kilder kender vi især til søfarten og de tidlige emporier fra engelske missionærer, der på omtrent samme tid begyndte at følge i de handelsrejsendes fodspor. Historikeren Beda kan blandt andre fortælle om, hvordan forkyndere som munken Willibrord drog ud for at omvende angelsaksernes gamle stammefæller øst for Nordsøen. Ifølge en senere kilde, den engelske munk Alcuin, der var lærer ved Karl den Stores hof, nåede Willibrord op til kysterne nord for Helgoland. Her mødte han danernes konge, som kaldtes "Ongendus", nok en latiniseret version af navnet Angantyr.

Mange har ladet sig friste til at spekulere i denne konge som en stærk vestdansk hersker og mulig ophavsmand til både Kanhavekanalen, Dannevirke og Ribes første mønter. Reelt kan både navnet og historien være Alcuins påfund, tilføjet for at give Willibrord (hvis slægtning Alcuin var) æren for den første mission blandt danskerne. Det eneste vi får at vide er, at Ongendus ikke var til sinds at lade sig omvende. Til gengæld fandt Willibrord en vis velvilje hos friserne i Vadehavsområdet og så meget desto større støtte hos frankerne, der gerne så deres frisiske naboer kristnet.

Krigere, missionærer og sejlskibe